

NICOLINE VAN DER SIJS

Dijt onze woordenschat alsmaar uit?

Over opbouw en geschiedenis
van de Nederlandse woordenschat

RADBOD
UNIVERSITY
PRESS

NEDERLANDS

IN HET KLEIN

REDACTIE

Paul Hulsenboom (hoofdredacteur)

Linda Ackermans

Steven Delarue

Anne-Sophie Ghyselen

Aukje van Hout

Marc van Oostendorp

Wyke Stommel

Nederlands in het klein is een boekenreeks die is opgezet door de afdeling Nederlandse Taal en Cultuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. In ieder deeltje werpt een expert licht op een specifiek onderdeel van de Nederlandse letterkunde, taalkunde of taalbeheersing. Het doel van de reeks is om lezers op een vernieuwende, aansprekende manier kennis te laten maken met recent neerlandistisch onderzoek. Om de boeken bruikbaar te maken in het middelbaar onderwijs, wordt op de website van de Werkgroep Onderzoek en Didactiek Nederlands (wodon) aanvullend lesmateriaal aangeboden. (in de kantlijn aangegeven met)

Nicoline van der Sijs

Dijt onze woordenschat alsmaar uit?

Over opbouw en
geschiedenis van
de Nederlandse
woordenschat

IN HET KLEIN

NEDERLANDS

Dijt onze woordenschat alsmaar uit? Over opbouw en geschiedenis
van de Nederlandse woordenschat

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Ontwerp: Andre Klijsen, VILLA Y

Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 9789465151007

DOI: 10.54195/SFIA5632

Gratis te downloaden op: www.radbouduniversitypress.nl

© 2025 Nicoline van der Sijs

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

Inhoud

	Voorwoord	6
1	Woorden in het woordenboek	10
2	Woorden in een corpus	25
3	Woorden door de tijd	36
4	Het uitbreiden van bestaande woorden	48
5	Woorden in het hoofd	60
6	Woorden in een netwerk	68
7	En, dijt onze woordenschat alsmaar uit?	78
	Dankwoord	81
	Literatuur en verder lezen	82
	Noten	88
	Over de auteur	92

Voorwoord

Het meest opvallende aan taal is de woordenschat. Die krijgt verreweg de meeste aandacht in de media. ‘Woorden doen ertoe’, is de titel van een uitgave van de museumwereld, met als ondertitel ‘een incomplete gids voor woordkeuze binnen de culturele sector’. Ook autoritaire wereldleiders zien het belang van woorden in: Poetin noemde de oorlog tegen Oekraïne eufemistisch een *speciale militaire operatie*, en Trump verbiedt ambtenaren om in overheidsstukken ‘woke’ woorden te gebruiken als *bias*, *diversity*, *gender*, *inclusivity*, *multicultural*, *lgbt*, *race* en *trans(gender)*. Schrijvers, rappers en zangers onderscheiden zich door hun originele en creatieve woordgebruik. En iedereen heeft wel eens de overtuigingskracht ervaren van de juiste woordkeuze of de pijn van een ongelukkig gekozen woord.

Woorden zijn veranderlijk en vaak inwisselbaar: je kunt hetzelfde op verschillende manieren zeggen. Nieuwigheden gaan bijna altijd vergezeld van een nieuw woord. Sommigen concluderen dan ook dat de Nederlandse woordenschat alsmat groter wordt. Dat baseren ze op de jaarlijkse Woord van het jaar-verkiezingen, de traditionele eindejaarslijstjes in kranten met de nieuwe woorden van het afgelopen jaar, en het feit dat een uitgeverij als Van Dale bij iedere nieuwe druk van het bekende woordenboek een persbericht uitzendt met als lokkertje dat er weer duizenden nieuwe woorden zijn toegevoegd.

Anderen maken zich juist zorgen over een *afname* van de woordenschat: zij werpen zich op als redders van zogenaamde ‘vergeetwoorden’ – woorden die dreigen te verdwijnen – of verzamelen nostalgisch ‘verdwinwoorden’ – woorden die al zijn verdwenen.¹ In 2017 richtte het radioprogramma *De Taalstaat* een heus Gezelschap van Geadopteerde Vergeetwoorden op, met Nelleke Noordervliet als beschermvrouw, in de hoop het leven te rekken van woorden die in de vergetelheid dreigen te raken.

Hoe zit dat nu eigenlijk? Klopt het dat onze woordenschat alsmaar uitdijt? Kunnen we de woordenschat vergelijken met het heelal, en vond er na het eerste babygeluidje – of een knetterende oerknal – een steeds snellere uitdijning plaats? Of is er sprake van onregelmatige, fluctuerende bewegingen? Is de uitdijning van de woordenschat, net als die van het heelal, eindeloos, of bereiken we ooit een maximum aan mogelijke woorden? Op die vragen zal ik in dit boekje ingaan. In ieder hoofdstuk wordt de Nederlandse woordenschat vanuit een verschillend perspectief bekeken. Dan zal blijken dat het antwoord op de vraag in de titel niet een eenduidig ja of nee is.

Dit boekje gaat dus over Nederlandse woorden en de Nederlandse woordenschat. Die bewering levert echter direct al enkele existentiële vragen op. Wat is een ‘woord’?² Wat is een ‘Nederlands’ woord? En wat is ‘de’ Nederlandse woordenschat? Voor de definitie van *woord* kunnen we natuurlijk kijken in het woordenboek. Dan vinden we iets als ‘een reeks klanken of letters met een eigen betekenis’. Voor 99 procent van de gevallen dekt die definitie de lading. Iedereen is het erover eens dat *berg*, *gebergte*, *bergrug* en *verbergen* Nederlandse woorden zijn.

Maar als je wat verder doordenkt, kom je allerlei twijfelgevallen tegen. Is *p.m.* een woord? En hoe zit het met verbindingen als *ad hoc*, *ad rem*, *buiten kijf*, *geen snars*, *in petto*, *om de haverklap*, *op de bonnefooi*? Al deze verbindingen bevatten een of meer spaties, en lijken dus te bestaan uit meerdere reeksen letters, maar beide delen (*ad hoc*, *ad rem*) komen alleen samen als eenheid voor, of het tweede deel (*kijf*, *snars*, *petto*, *haverklap*, *bonnefooi*) komt uitsluitend voor in combinatie met het eerste en in geen enkele andere context. Moeten we deze verbindingen daarom als één woord rekenen, of vanwege de spatie toch als twee of drie? En hoe zit het met *blinde vink* tegenover *blindedarm* en *blindeman*? Maakt de willekeurige spellingregel die bepaalt dat we in het eerste geval een spatie spellen en in de andere gevallen niet, uit voor de beslissing of we met één of twee woorden te maken hebben?

Vergelijkbare vragen duiken op als we het hebben over een ‘Nederlands’ woord. Is dat een woord dat in het Standaardnederlands gebruikt wordt, of tellen we ook dialectwoorden als *tuinierskruipertje* (‘winterko-

ninkje’) mee? En hoe zit het met jargonwoorden of technische woorden (*catchy*, *riffelhamer*, *wilfen*), of met straattaalwoorden (*badslouf*, *gangsterlijk*, *faja*, *fittie*), die alleen gebruikt worden binnen een bepaalde groep? Zijn die geen Nederlands? Trouwens: hoe zit het met duidelijk herkenbare leenwoorden, zoals *sportfluencer* en *wokewashing*, die in 2023 meedongen naar de titel ‘woord van het jaar’, of *whopper*, *real deal* (met spatie) en de samentrekking *imho* (voor in *my humble opinion*), die niet in Van Dale staan maar frequent in de sociale media gebruikt worden? Is 2.0, als aanduiding voor alles wat geheel vernieuwd is, een woord? En *huh*, om uit te drukken dat je iets niet begrijpt, of de verzuchting *hèhè*?²³ En hoe zit het met emoji’s?²⁴ Die hebben wel een vaste vorm en eigen betekenis, maar geen klankvorm; desondanks verkoos het *Oxford English Dictionary* in 2015 een emoji tot woord (!) van het jaar.

Laat ik het maar verklappen: alle genoemde voorbeelden beschouw ik als Nederlandse woorden. Ze worden namelijk moeiteloos gebruikt in een Nederlandse zin en onderwerpen zich aan de Nederlandse grammatica: ze krijgen een Nederlandse verbuiging (*catchyer*, *catchyst*) of vervoeging (*hij wylfte*, *heeft gewylft*). Ze behoren dus allemaal tot de Nederlandse woordenschat, waarmee de vraag waaruit die bestaat, ook is beantwoord. De grenzen tussen woorden uit de standaardtaal, uit technische taal, uit de dialecten en uit jongerentaal zijn uiterst poreus. Regelmatig gebeurt het dat een woord dat bijvoorbeeld zijn leven in een dialect begon, eindigt als (informeel) standaardtaalwoord. Dat overkwam *flut*, *kanen*, *knakker*, *knoert*, *meuren* en *reuring*.

Ook woorden die slechts in een deel van het Nederlandse taalgebied gebruikt worden – bijvoorbeeld alleen in Nederland, of alleen in Vlaanderen, Suriname of de Nederlandse Antillen – tellen gewoon mee als Nederlandse woorden. Ook hier is de grens poreus: *kousenband*, *tayer*, *pom* en *schaafijs* komen oorspronkelijk uit het Caribische gebied, maar zijn inmiddels op alle Nederlandse markten te koop. Woorden als *living* (‘woonkamer’), *plat water*, *prietpraat* en *uitbater*, en welertermen als *afzien* (‘lijden’), *met afstand* (‘met een duidelijke voorsprong’), *demarrage*, *lossen*, *nipt*, *vals plat* en *vlammen* (‘keihard fietsen’) zijn alle afkomstig uit Nederlandstalig België maar inmiddels algemeen in gebruik.

Woorden hebben verschillende eigenschappen, afhankelijk van hoe je ernaar kijkt. En dat is wat ik in dit boekje ga doen: woorden en de woordenschat bekijken vanuit verschillende standpunten. Welke kenmerken hebben woorden in een woordenboek en woorden in een corpus, hoe zitten woorden in je hoofd, hoe heeft de woordenschat zich in de loop van de tijd ontwikkeld, hoe worden bestaande woorden uitgebreid tot samenstellingen of afleidingen, en hoe gedragen woorden zich in een netwerk: in een uitdrukking, in een tekstcorpus? Al die aspecten komen in de verschillende hoofdstukjes aan de orde. Tot slot zal ik antwoord geven op de beginvraag: dijt onze woordenschat alsmaar uit of stuit zo'n uitdijning op een grens?⁵ En passant komt ook de vraag aan de orde of je kunt bepalen hoeveel leenwoorden en samengestelde woorden het Nederlands heeft, en of het Nederlands meer woorden heeft dan het Engels.

Woorden zijn mijn oude, zelfs mijn eerste wetenschappelijke liefde: als 20-jarige begon ik als redacteur van een Nederlands-Russisch woordenboek. Sindsdien ben ik altijd gefascineerd gebleven door de vele facetten van woorden. Ik hoop dat dit boekje iets van die liefde en fascinatie doorgeeft aan een volgende generatie, en verwondering oproept over de rijkdom van onze woordenschat, die we dagelijks zo achteloos gebruiken.

1 Woorden in het woordenboek

Een hardnekkig misverstand is dat een woord dat niet in het woordenboek staat, niet bestaat. Een ander hardnekkig misverstand is dat een woordenboekdefinitie uit de Dikke Van Dale uit de aard der zaak kan gelden als hard, juridisch bewijs in geschillen. Die misverstanden zijn te verklaren uit het feit dat mensen zekerheid zoeken en een objectieve scheidsrechter, en bovendien ten onrechte menen dat het woordenboek een officiële status heeft. Dat is echter niet het geval. Alleen de spelling is in de Lage Landen sinds 1804 officieel geregeld, en die officiële spelling is slechts verplicht voor het onderwijs en de overheid. Op schending ervan staat overigens geen sanctie, behalve als je een examen aflegt.

Het idee van het woordenboek als scheidsrechter gaat voorbij aan de functie van het woordenboek. Een woordenboek is bedoeld als hulpmiddel voor de gebruikers en beschrijft hoe een woord in de praktijk wordt gebruikt. Gebruikers kunnen er de spelling, woordsoort, grammaticale bijzonderheden, betekenis en gebruiksvoorbeelden van woorden in vinden. Vroeger was dat anders: tot in de eerste helft van de twintigste eeuw hadden woordenboeken een didactische, voorschrijvende functie: ze toonden het ‘correcte’ woordgebruik, ook als dat afweek van het dagelijkse gebruik. Inmiddels hebben lexicografen de wens om ‘het volk te verheffen’ – zoals dat vroeger heette – allang losgelaten. Onder taalgebruikers is het idee van het woordenboek als scheidsrechter echter blijven hangen.⁶

Eentalige woordenboeken

Wat voor informatie nemen woordenboekschrijvers op? De meeste mensen denken bij een woordenboek aan een lijst alfabetisch geordende trefwoorden met een heldere betekenisomschrijving in het Nederlands. Dat type woordenboek bestaat echter pas anderhalve eeuw. Eerdere woordenboeken waren vertaalwoordenboeken. Vanaf 1799 publiceerde Petrus Weiland een woordenboek in elf delen, waarin hij als eerste de Nederlandse woordenschat in het Nederlands beschreef. Ondanks zijn elf delen

was het woordenboek in alle opzichten incompleet. Daarom zette Matthias de Vries het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, kortweg WNT, op. De samenstelling van dat woordenboek duurde maar liefst 137 jaar, maar toen had je ook iets: tussen 1864 en 2001 verschenen maar liefst 43 delen, waarin de Nederlandse woordenschat van 1500 tot 1976 is beschreven.⁷

Het WNT mikte op een wetenschappelijk publiek. Ondertussen zat het algemene publiek op zijn honger: dat had dringend behoefte aan een betrouwbaar, handzaam naslagwerk voor dagelijks gebruik. Voor dat publiek verschenen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw diverse eendelige handwoordenboeken. Die baseerden zich sterk op het WNT, maar zonder de historische invalshoek daarvan. De bekendste woordenboeken zijn naar hun makers genoemd, en ze zijn tot in deze eeuw bijgewerkt: Van Dale (1872-heden) en Koenen (1897-2006). In de twintigste eeuw volgde uitgeverij Prisma met een eveneens vele malen herzien woordenboek specifiek voor het onderwijs en gaf uitgeverij Van Goor een Nederlands woordenboek uit in een door J. Kramers in 1855 begonnen woordenboekenreeks.⁸

Trefwoordkeuzestress

Welke informatie is er in zo'n handwoordenboek te vinden? De samenstellers van woordenboeken moeten allerlei keuzes maken. Om te beginnen moeten ze kiezen welke trefwoorden ze opnemen. Unaniem vermelden ze in hun inleidingen dat hun doel is 'de algemene woordenschat' te beschrijven. Dat houdt in dat technische termen, dialectwoorden en woorden van specifieke groepen als jongeren of ouderen, scholieren en militairen niet in aanmerking komen voor opname. Die horen thuis in gespecialiseerde woordenboeken. Persoons- en plaatsnamen krijgen alleen een plaatsje als ze een eigen betekenis hebben gekregen, dus soortnaam zijn geworden: dat geldt voor *casanova*, *guppy*, *jonassen*, *rugby* en *spa*. Bovendien moeten de woorden enige tijd in verschillende soorten teksten door diverse soorten taalgebruikers zijn gebezigd.

De criteria klinken stoer, maar in de praktijk zijn ze subjectief. Er bestaat namelijk een poreuze grens tussen algemene woorden enerzijds en technische termen en dialectwoorden en dergelijke anderzijds.

Zo komt tegenwoordig bijna iedereen onvermijdelijk in aanraking met massa's vaktermen uit de computerwereld en het bankwezen. Welke daarvan in het woordenboek terecht komen is niet zozeer een inhoudelijke keuze als wel een kwestie van de beschikbare ruimte – plat gezegd: het aantal pagina's. En dat wordt bepaald door de woordenboekuitgevers. Die hebben andere belangen dan de woordenboekschrijvers. Zij kijken nauwlettend naar de verkoopcijfers en rekken de grenzen van de algemene woordenschat daarvoor graag wat op. Zo stimuleren zij de opname van woorden uit de vluchtige jongerentaal om nieuwe, jonge kopers te trekken, al behoren die woorden niet tot de algemene woordenschat en verdwijnen ze meestal snel weer. En ze haasten zich opvallende, nieuwe woorden toe te voegen lang voordat die hebben kunnen bewijzen dat ze blijvertjes zijn. Zo voegde de Dikke Van Dale in november 2024 *pieperaanval* aan het woordenboek toe, verwijzend naar een nieuw woord dat toen nog geen maand oud was.

Eén obstakel voor opname is in de loop van de tijd verdwenen, namelijk de herkomst van een woord. In 1851 betoonde Matthias de Vries zich nog streng puristisch en oordeelde dat tegen herkenbare leenwoorden 'met volle gestrengheid' moest worden opgetreden als tegen 'vijanden, waarbij een onophoudelijk waken en strijden vereischt wordt'. Dat is inmiddels veranderd: moderne woordenboekschrijvers werpen geen enkele barrière meer op voor leenwoorden en lijken zich soms zelfs op hen te verlekken.

Van oudsher gelden de zogenaamde 'onwelvoeglijke' of 'onkiese' woorden als problematisch. Ze worden veel gebruikt, maar behoren niet tot de standaardtaal en dus ook niet tot de algemene woordenschat. Horen ze dan thuis in het woordenboek of niet? Aanvankelijk wilde Matthias de Vries dergelijke woorden weren, maar in 1882 kwam hij daarop terug: 'De verrichtingen des lichaams, waarbij men geen getuigen toelaat en waarover men in gezelschap niet spreekt, zijn even natuurlijk als eten, drinken enz.'⁹ In de twintigste eeuw, en met name in de losgeslagen jaren zestig en zeventig, lieten de lexicografen alle schroom varen. Ongeremd namen ze taboewoorden op: scheldwoorden als *klootzak*, *tyfushond*, vloeken en 'platte' woorden als *schijten*, *ruften*, *kotsen*, *neuken*, *kutzooi* en *kloot-hannesen*. Dit tot ontzetting van sommige groepen taalgebruikers.

Om de kool en de geit te sparen voegden de woordenboekschrijvers aan deze woorden waarschuwingslabels toe als ‘vulgair’, ‘informeel’ en ‘beledigend’ – alsof de taalgebruikers niet zelf kunnen bedenken dat dergelijke woorden niet voor alle situaties geschikt zijn... Inmiddels vormen fijnmazige labels een belangrijke aanvulling op de tools die de lexicograaf ter beschikking staan.

De grootste keuze waar de lexicografen voor staan betreft echter de opname van samenstellingen. In het Nederlands kun je twee zelfstandige naamwoorden gemakkelijk samenvoegen tot één nieuw woord. Iedere taalgebruiker maakt dagelijks nieuwe samenstellingen en nooit leidt dat tot onbegrip bij de gesprekspartner. Hoewel *januariweer* niet in de Dikke Van Dale staat, begrijpt iedereen wat je bedoelt als je zegt: ‘Het is vandaag echt januariweer.’ En ook een reactie als ‘Ja, echt beginjanuariweer’ leidt tot geen enkel misverstand. Voor woordenboekschrijvers is het per definitie ondoenlijk alle denkbare samenstellingen te beschrijven, omdat hun aantal theoretisch onbeperkt lijkt (maar zie hoofdstuk 4).

Lexicografen hebben ook helemaal niet het *doel* om alle samenstellingen te beschrijven. Al in 1882 noemde Matthias de Vries het ‘eene stellige dwaasheid’ om alle samenstellingen op te nemen.¹⁰ Begin twintigste eeuw introduceerden de woordenboekschrijvers de term *doorzichtige samenstelling* voor een samenstelling waarvan de betekenis moeiteloos kan worden afgeleid uit die van de afzonderlijke delen. Voor dergelijke samenstellingen – denk aan *hondenoor*, *kattenoor*, *koeienoor*, *leeuwenoor*, *mensenoor* – ruimen de woordenboeken geen plaats in. Een onvoorspelbare betekenis is vereist als entreebewijs; zo’n bewijs hebben *druiloor*, *kniesoor*, *ezelsoor* en *zeeoor* (‘schelp’).

Het al dan niet opnemen van een woord is kortom voor een belangrijk deel de persoonlijke keuze van de lexicograaf. Die heeft er in deze eeuw wel een hulpmiddel bij gekregen: nu er grote digitale tekstbestanden beschikbaar zijn, kan hij het gebruik en de frequentie van woorden voor het eerst objectief vaststellen. Dat neemt niet weg dat ieder woordenboek per definitie onvolledig is. Het zijn dan ook niet de woordenboeken die het bestaan van een woord bepalen, maar wij, de taalgebruikers.